

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 373.3(497.471Prem)(091)
330.34(497.471)"18"

Prejeto: 22. 6. 2021

Aneja Rože

univ. dipl. um. zgod. in mag. zgod., strokovna sodelavka, Občina Ilirska Bistrica, Bazoviška cesta 14, SI-6250 Ilirska Bistrica
E-pošta: aneja.roze@ilirska-bistrica.si

Šolski živžav na Premu

Premška osnovna šola od ustanovitve do začetka 20. stoletja

IZVLEČEK

Prispevek obravnava zgodovino premske osnovne šole od ustanovitve leta 1826 do začetka 20. stoletja. Namen članka je predstaviti njeno zgodovino ter vplive vzpostavitve šolskega sistema in delovanja učiteljev in duhovnikov na gospodarski razvoj območja premskega šolskega okoliša v obravnavanem času. Oboji so si prizadevali za razvoj premske osnovne šole in so s svojim delovanjem pripomogli zlasti k višji stopnji znanja v kmetijstvu. Temeljna kamna za njihovo delovanje sta bila uvedba splošne šolske obveznosti leta 1774 in ljudskošolski zakon, izdan leta 1869.

KLJUČNE BESEDE

Prem, osnovna šola, učitelji, gospodarski razvoj, 19. stoletje

ABSTRACT

SCHOOL HULLABALOO IN PREM. PRIMARY SCHOOL PREM FROM ITS FOUNDING TO THE EARLY TWENTIETH CENTURY

The contribution discusses the history of Primary School Prem from its founding in 1826 to the early twentieth century. The aim is to present the history of the school as well as how the establishment of the education system and the work performed by teachers and priests affected the economic development of the Prem school district in the period concerned. Both teachers and priests endeavoured towards developing Primary School Prem and actively contributed to the higher level of agricultural knowledge. The foundation stones of their activities were laid with the introduction of compulsory education in 1774 and the Imperial Primary Education Act of 1869.

KEY WORDS

Prem, primary school, teachers, economic development, nineteenth century

Pročelje stavbe nekdanje osnovne šole na Premu (foto: Aneja Rože, maj 2021).

Uvod

Pismenost in izobrazba kmečkega prebivalstva sta od sredine 18. stoletja dobivali čedalje večji pomen za družbeni in gospodarski razvoj podeželja. Temeljni kamen za vzpostavitev podeželskega osnovnega šolstva je bila uvedba splošne šolske obveznosti leta 1774. Zaradi številnih težav, s katerimi se je podeželje soočalo pri ustanavljanju šol, so se šole mnogokje odpirale šele v 19. stoletju. Na območju današnje ilirskobistriške občine začetki državnega osnovnega šolstva segajo v leto 1814, ko je bila ustanovljena trnovska trivialka. Leta 1826 ji je sledila trivialka na Premu, nato so se jima pridružile še druge trivialke in dekliška osnovna šola šolskih sester de Notre Dame v trnovskem samostanu. Njihovo ustanavljanje je bilo odvisno od posameznikov, ki so prepoznali potrebo po osnovni izobrazbi v bodisi domačem bodisi službenem okolju. Kljub ustanavljanju trivialk se je podeželje soočalo s pomanjkanjem ustreznega učnega kadra. K izboljšanju šolstva je pripomogel ljudskošolski zakon iz leta 1869, ki je sčasoma vplival tudi na družbeno, socialno in gospodarsko podobo podeželja. Vzpostaviti je bilo treba ustrezen izobraževalni sistem, da bi lahko podeželani izkoristili vse potenciale okolja ter se soočili z izzivi industrijske in

tehnične revolucije, ki so vse hitreje prodirali tudi v notranjeavstrijske dežele.¹

Prispevek osvetljuje zgodovino osnovne šole na Premu od njene ustanovitve do začetka 20. stoletja. O njeni ustanovitvi in prvih letih delovanja vemo bore malo. Boljši vpogled v šolstvo na Premu dajejo ohranjeni arhivski in objavljeni pisni viri iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja, kot so *Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis*, v katerem so učitelji leta 1889 predstavili vse šolske občine po sodnih okrajih postojnskega okrajnega glavarstva; *Neratovi Popotnikovi koledarji za slovenske učitelje*, v katerih so ravno tako po okrajnih glavarstvih in njihovih sodnih okrajih predstavljene šolske občine na Slovenskem (brez Prekmurja);² takratno časopisje, kot je bil *Učiteljski tovariš*; in fond C. kr. okrajnega glavarstva Postojna v Arhivu Republike Slovenije.³ Obstajala naj bi tudi šolska kronika iz 19. stoletja, ki se omenja v delu *Postojnsko okrajno glavarstvo*,⁴ vendar mi je ni uspelo odkriti.

¹ Devetak, Razvoj osnovnega šolstva, str. 208–212.

² Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje*, 1887, 1888, 1889, 1892, 1897.

³ SI AS 136.

⁴ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85.

»Vzgoja mladine obojega spola je najvažnejši temelj resnične blaginje narodov«:⁵ zgodovinski okvir uvedbe šolske obveznosti

Pomen človeškega življenja se je v 18. stoletju premaknil od smrti, do takrat dojete kot najvišje avtoritete, v povečevanje življenja. Pri tem je imelo pomembno vlogo razsvetljenstvo, ki je dajalo prednost tostranstvu. Tako je postalo pomembno, kaj »dobrega« in »koristnega« bomo opravili na tem svetu in ne več toliko, kaj je treba postoriti za dušni blagor v onostranstvu.⁶ Jožef II. je vedno znova poudarjal povezavo med sposobnostjo svobodnega posameznika ter koristmi za družbo in državo, ki bi izhajale iz njegove produktivnosti, skupni rezultat produktivnosti vseh državljanov pa bi se kazal v državni blagajni.⁷ Za razvoj posameznikovih sposobnosti, da bo lahko služil državi glede na njene potrebe, je bilo pomembno izobraževanje od malih nog naprej. Ko je vojska v letih 1770/1771 opravljala popis prebivalstva, je kot enega od razlogov za revščino na podeželju navedla, da so kmetje izobražbeno podhranjeni in v veliki meri nepismeni. To je botrovalo temu, da se je Marija Terezija pri uvedbi splošne šolske obveznosti leta 1774 (leta 1777 pa še na Ogrskem) osredotočila prav na podeželsko prebivalstvo.⁸ Za podeželske otroke je uvedla trivialne šole ali trivialke, v katerih naj bi se otroci naučili osnov pisanja, branja in računanja. Pouk je potekal v ljudskem jeziku, zaželen pa je bil tudi pouk nemščine,⁹ saj naj bi vsi prebivalci habsburške monarhije znali prebrati in razumeti državne odloke. Kljub vladarčinemu odloku je uvajanje trivialnega šolstva naletelo na številne ovire in se je zavleklo v poznejši čas.¹⁰

Ena od ovir je bilo financiranje, ki je po uredbi padlo na ramena občin in gospodstev, kar je pri šolskih skrbnikih pogosto povzročilo odpor proti ustanavljanju šol. Večkrat so se tudi zbal, da bo izobrazba kmetu vlila samozavest in ga podžgala k nepokornosti. Slabo financiranje šolstva je mnogokje vplivalo na neustrezen učni kader. Zaradi slabih dohodkov iz krajevnih blagajn je bila učiteljska služba dopolnilna dejavnost. Poučevali so lahko vsi, ki so bili pismeni in vešči osnovnega računanja. Učitelji so bili pogosto duhovniki, saj so bili marsikje najbolj izobraženi v vasi in so si tovrstno službo lahko privoščili. Ob pouku so skrbeli še za versko oskrbo svojih učencev. Otroke so velikokrat poučevali tudi mežnarji.¹¹

Pouk je tako v veliki meri potekal na nižjih cerkvenih upravnih ustanovah, kar je prinašalo nižje stroške krajevnim oblastem. Takšna umestitev šol je ustrezala tudi upravnemu in nadzornemu sistemu šolskih organov, pri čemer je imela pomembno vlogo Cerkev.¹²

Uvedba šolske obveznosti je globoko posegla v tradicionalne življenjske in delovne navade na kmetih.¹³ Preživetje kmečke družine je bilo namreč odvisno od vseh njenih članov, tako tistih, ki so bili del njenega ožjega jedra, kot tudi morebitnih poslov.¹⁴ Ker so bili otroci pri delu na kmetiji nepogrešljivi,¹⁵ jih starši pogosto niso pošiljali v šolo. Pogosto tudi niso razumeli pomena izobraževanja. Stroge kazni za izostajanje od pouka so bile uvedene le v času Jožefa II.¹⁶ Ena od rešitev za redno potek pouka je bila usklajitev šolskih dejavnosti s kmečkim delom, kot so jo izvedli na primer v Katinari in Škednju,¹⁷ sicer pa je tudi dvorni dekret iz leta 1785 dopuščal pol-dnevno obiskovanje šole.¹⁸ Glede na našete primere nas ne sme presenetiti, da pouk na trivialkah ni vedno potekal redno, kot bi moral. »V razjasnitve moram pristaviti, da njemu, ki sem ga jaz imenoval učitelja, marsikdo v vasi ni rekel drugače kakor mežnar. Šola se je namreč na Jeprci že kakih deset let sem res začela, pa se je vselej tudi čez dobrih štirinajst dni že končala, tako da je bil učitelj le nekatere dni v letu res učitelj. Farmani so trdili, da je učitelj tega kriv; učitelj pa je starše dolžil, da otrok, ki prostovoljno nočejo v šolo, noter ne silijo. Kdo je imel prav, ni lahko reči; ali gotovo je, da je bilo to otrokom všeč in učitelju ne navzkriž.«¹⁹ Nasprotno od tega Jenkovega zapisa pa so se veljaki, ki so 11. avgusta 1814 v hiši župana Gregorja Severja v Trnovem (Ilirska Bistrica) ustanovili trivialko (tj. prvo osnovno šolo na današnjem območju občine Ilirska Bistrica), zavedali pomena rednega izobraževanja kmečkih otrok. Tako so v eni od točk ustanovnega pisma izrecno zapisali, »(d)e se bo neshel sa leto shulo dershati en dober mojster, katirga edino opravilo bo sama shula, savolo obilnosti otrok, in da se ne bo pezhhal s drugim rezhem, katera ne slishi k'podvuzhenju otrok, de se otrozi ujelei ob gvishnih urah pres prenehanja vuzhejo«. Obe-

A. Hribar. Namesto da bi otroke poučeval, je raje še naprej točil pijačo (Milharčič Hladnik, *Šolstvo in učiteljice*, str. 20).

¹² Okoliš, *Zgodovina šolstva*, str. 39–47; Kalc, *Prispevek*, str. 75–82. O odporu kranjskih stanov do ustanavljanja trivialk glej v Schmidt, *Zgodovina šolstva 1*, str. 259–160.

¹³ Kalc, *Prispevek*, str. 85.

¹⁴ Več o delu na kmetiji glej v: Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 9–65.

¹⁵ Da so lahko starši opravljali kmečko delo, so na rabote pogosto poslali otroke, ki pa jim običajno niso bili kos. Tako je na primer županstvo Velikega dola na Krasu na občinski seji decembra 1896 sklenilo, da otrok pri gradnji občinskega vodnjaka v Velikem dolu ne bodo sprejeli (SI PAK 633, t. e. 251, Spisi okrajnega glavarstva Sežana 1875–1893: dopis županstva v Velikem dolu sežanskemu okrajnemu glavarstvu, št. 422, 11. 12. 1897).

¹⁶ Okoliš, *Zgodovina šolstva*, str. 46–47.

¹⁷ Kalc, *Prispevek*, str. 85–86.

¹⁸ Schmidt, *Zgodovina šolstva 1*, str. 257.

¹⁹ Jenko, *Jeprski učitelj*, str. 3.

⁵ Citirano po splošni šolski naredbi iz leta 1774 v: Schmidt, *Zgodovina šolstva 1*, str. 178.

⁶ Foucault, *Zgodovina seksualnosti*, str. 129–139.

⁷ Judson, *Habsburški imperij*, str. 55–68.

⁸ Prav tam, str. 40–43.

⁹ Več o učenem jeziku glej v: Schmidt, *Zgodovina šolstva 1*, str. 232–243.

¹⁰ Kalc, *Prispevek*, str. 75.

¹¹ Poleg duhovnikov in mežnarjev najdemo v virih tudi druge poklice, kot so bili gostilničarji. Znan je primer iz Kranjske Gore, kjer je poučevanje tamkajšnjih otrok prevzel gostilničar

nem so se zavezali, da bodo gmotno skrbeli za šolo in šolske potrebščine.²⁰

Ustanovitev trivialke je bila tako odvisna od zagre-
tih ljudi, ki so se bili pripravljeni spopasti s to nehva-
ležno nalogo in ki so razumeli pomen izobraževanja
kmečkega prebivalstva. Med njimi je bil tudi premski
vikar Peter Aleš.

Peter Aleš, pobudnik ustanovitve premske trivialke

Premski vikariat so najverjetneje med letoma
1399 in 1472 ustanovili Walsejski, zemljiški go-
spodje Prema. V letih 1684 in 1690 se sicer ome-
nja kaplanija, v vizitacijah leta 1694 kuracija, od 18.
stoletja dalje pa je ponovno izpričan vikariat,²¹ ki je
prenehal obstajati z ustanovitvijo premske župnije v
drugi četrtini 19. stoletja.²²

Vikar Peter Aleš (1786–1868) je bil nameščen na
Prem na prelomu iz prvega v drugo desetletje ali vsaj
v prvi polovici dvajsetih let 19. stoletja. Pred tem je
po posvetitvi leta 1814 služboval kot kaplan v Hrušici
in Postojni ter nato kot župnik v župniji sv. Petra in
Pavla v Trnovem (Ilirska Bistrica).²³ Ob opravljanju
duhovniškega poklica se je zanimal še za kmetijstvo,
ki je bilo ob gozdarstvu in žagah glavna gospodarska
panoga prebivalcev današnjega območja ilirskobistri-
ške občine.²⁴ Zavedal se je, da je za njegov napredek
treba poskrbeti za pismenost prebivalstva, saj bodo
lahko le opismeni kmetje brali in razumeli priporo-
čila o kmetovanju. Zato je dal leta 1826 Premcem
in plemiški rodbini Porcia²⁵ pobudo za ustanovitev
premske trivialke²⁶ in za šolske prostore namenil
stavbo premskega vikariata, ki na franciscejskem ka-

tastru iz leta 1823 nosi stavbno parcelno številko 3.²⁷
Spodaj »na levi iz veže je bil razred, naravnost kuhinja
in desno soba«. ²⁸ Prvi učitelj, ki je poučeval premske
učence, je bil neki J. Pian. Zamenjal ga je J. Arche, za
njim pa je prišel J. Volenek ali Volbenk. Za dušni bla-
gor otrok je v tem času skrbel Stanislav Petrič, ki je
zamenjal Petra Aleša. V njegovem času je Prem pri-
dobil status župnije, ki je bila pod pokroviteljstvom
rodbine Porcia. Po njegovi smrti leta 1836 ga je na-
domestil Matej Preželj, ki je premsko župnijo vodil
do leta 1865. Učitelja Volneka ali Volbenka pa je še v
istem letu zamenjal Ivan Zorec, ki je na Premu služ-
boval do leta 1848. Nato je bil premeščen v Hrušico,
kjer je tudi umrl.²⁹

Zavoljo napredka sadjarstva je Peter Aleš posta-
vil drevesnici na Premu in v Jelšanah, kamor je bil
premeščen za dekana po službovanju na premskem
vikariatu. Tako »je sadjarstvo napredovalo bolj nego v
drugih bližnjih krajih«. ³⁰ Domnevamo namreč lahko,
da je Peter Aleš domačine ustno učil praktičnega
znanja iz kmetijstva, napisal pa je tudi več teoretič-
nih člankov³¹ in kmetijski priročnik *Zveden kmet ali
Najpotrebniši nauki kmetijstva za nedeljske šole po de-
želi* (1856),³² v katerem je na 160 straneh obravnaval
vrste prsti, obdelovanje zemlje, skrb in hrambo seme-
na, živinorejo, sadjarstvo, vinogradništvo, svilarstvo in
čebelarstvo. Skupaj z Matijo Vertovcem in Janezom
Zalokarjem se je uvrstil med najpomembnejše slo-
venske kmetijske teoretike sredine 19. stoletja. Za
zasluge pri napredku kmetijstva je bil večkrat nagra-
jen, med drugim z redom Franca Jožefa I.³³ Sprva je

²⁰ Pavlič, Ustanovno pismo, str. 25–26. Ustanovno pismo ne-
dvomno hranijo v Škofjskem arhivu Koper, ki je dokumente
prevzel iz župniškega arhiva Jelšane. Vendar med raziskova-
njem v škofjskem arhivu konec maja 2021 nanj nisem nale-
tela – najverjetneje zato, ker je še vedno med neevidentiranim
gradivom fonda župnije Jelšane.

²¹ Höfler, *Gradivo*, str. 178.

²² *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85. Nasprotno pa je Rafko
Valenčič v ilirskobistriški monografiji zapisal, da je bila prem-
ska župnija ustanovljena leta 1862 (Valenčič, *Cerkvena uredi-
tev*, str. 65).

²³ Granda, Aleš, Peter (1786–1868) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>) (4. 6. 2021); Breclj in Klinec,
Aleš, Peter (1786–1868) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>) (4. 6. 2021).

²⁴ Več o tem gl. *Postojnsko okrajno glavarstvo*.

²⁵ Rodbina Porcia je bila vplivna plemiška rodbina iz Furlanije,
ki se je v drugi polovici 16. stoletja preselila na Kranjsko. S
poroko Ane Marije Raunach z Giovannijem Sforzo Porcia
na začetku 17. stoletja (pred letom 1605) so njeni člani po-
stali zemljiške gospodje premskega gospodstva. Premski grad
je po zemljiški odvezi skupaj s senožeškim (povezali so ju v fi-
dejkomis) v njihovi lasti ostal do leta 1906, ko ju je obubožani
Ludvik Porcia na odprti dražbi prodal kuratu in poznejšemu
župniku v Dolnji Košani Karlu Lenassiju (Sapač, *Grajske
stavbe*, str. 111–112; Sapač, *Srednjeveška*, str. 445).

²⁶ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85.

²⁷ Šlo je najverjetneje za pomožni objekt premskega vikariata.
Njegov sedež je bil nedvomno v stavbi s stavbno parcelno
številko 2 (današnje župnišče) (SI AS 176/A/A132/g/A02;
SI AS 176/A/A132/s/PT).

²⁸ *Primorski dnevnik*, 24. 12. 1949, str. 4, »Premci so svojemu ro-
jaku«. Vojko Čeligoj, nasprotno, omenja, da je bilo ob ustano-
vitvi premske trivialke spodaj stanovanje za učitelja, zgoraj pa
ena učilnica. Čeligoj, Kettejev dom na Premu, dostopno na:
[https://www.kamra.si/album-slovenije/item/kettejev-dom-
na-premu-1965.html](https://www.kamra.si/album-slovenije/item/kettejev-dom-na-premu-1965.html) (7. 6. 2021).

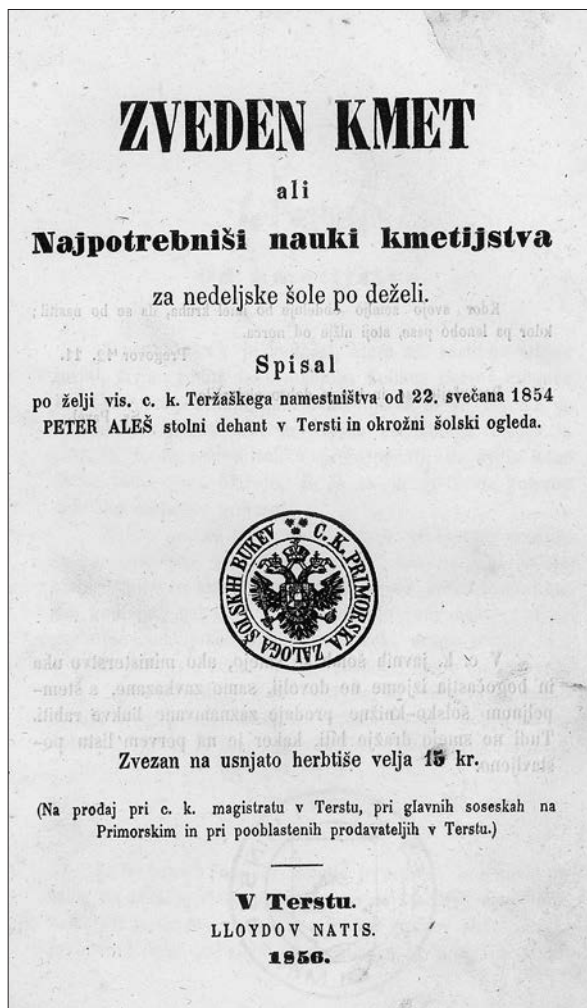
²⁹ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85.

³⁰ Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 60.

³¹ Leta 1844 je v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* objavil članek
Sa potrebe kaj (Za hišne potrebe kaj), v katerem kmete svari
pred nevarnostjo podgan za živino in jim kot rešitev priporo-
ča uporabo primorske čebulice, ki so jo lahko kmetje kupili v
lekarnah ali dobro založenih trgovinah (Aleš, Sa hišne po-
trebe, str. 47–48).

³² Aleš, *Zveden kmet ali Najpotrebniši nauki kmetijstva za nedel-
jske šole po deželi*.

³³ Granda, Aleš, Peter (1786–1868) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>) (4. 6. 2021); Breclj – Kli-
nec, Aleš, Peter (1786–1868) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>) (4. 6. 2021). Red Franca Jožefa
I. so podeljevali vsakemu pripadniku monarhije »ne glede na
rojstvo, vero in status, /.../ ki se je izkazal vrednega z neomajno
pripadnostjo deželnemu knezu in domovini, v vojni ali miru, s
posebno pomembnimi, za splošno dobro zasluženimi dejanji, za
resnično uporabne iznajdbe, odkritja ali izboljšave, za goreče in
uspešno pospeševanje in dvig kmetijstva, domače industrije in
obrtni, ali se je izkazal z odličnim uspehom v umetnosti ali zna-
nosti, s požrtvovalnimi dejanji pri trpljenju ljudi ali če si je na
katerikoli drug izkazan način za Naš prestol ali Našo državo

Notranja platnica kmetijskega priročnika Zveden kmet ali Najpotrebniši nauki kmetijstva za nedeljske šole po deželi Petra Aleša iz leta 1856 (hrani: Tolminski muzej).

bil odlikovan z viteškim križcem, ki ga je moral ob prejetju komturskega križca vrniti, saj je tako določal 14. člen statuta reda. Obe stopnji je lahko nosil kot miniaturi, na majhni zlati verižici, zataknjeni v gumbnico civilne suknje.³⁴

»Razširjanje in izboljšanje šolstva« po letu 1848

Prizadevanja za širitev šolske mreže so se pojavila že v predmarčnem obdobju, a je šele tretji državni ljudskošolski zakon iz leta 1869 omogočil tako kvantitativni kot kvalitativni napredek šolstva. Temu je botroval gospodarski napredek, ki je zahteval osvojitve novih znanj, doseženih na višji zahtevnostni

Komturski križec reda Franca Jožefa I., kakršnega je prejel Peter Aleš (predmet je v lasti Srečka Rožeta – interpretatorja kulturne dediščine – Vojaški muzej Tabor Lokev; foto: Aneja Rože).

stopnji.³⁵ Tako so smeli od tedaj dalje poučevati le tisti učitelji, ki so bili šolani na štiriletnih učiteljskih.³⁶ Nanje so se lahko vpisala tudi dekleta, kar je pomenilo začetek feminizacije učiteljskega poklica.³⁷ Učiteljski status se je spremenil, saj je nova ureditev učiteljskih plač omogočala, da so se lahko povsem posvetili opravljanju svojega poklica.³⁸ Pred tem namreč v nekaterih razpisih službo zasledimo, da mora biti učitelj organist, ponekod pa tudi, da bo ob tem opravljal službo mežnarja. Tak razpis je bil na primer za delovno mesto podučitelja v Jelšanah: »(n)jemu je treba, da je dobro izurjen v nemškem in slovenskem jeziku in orgljanji; tudi bo mogel skrbeti za cerkovnika in za to bo še posebej letno plačilo 50 gld. iz državne šolske kase prejemal.«³⁹ Učitelji, ki so po šolski praksi opravili še izpit, so bili upravičeni do stalne učiteljske nastanitve in pokojnine, po njihovi smrti

³⁵ Devetak, Razvoj osnovnega šolstva, str. 208–212.

³⁶ Okoliš, Zgodovina šolstva, str. 80–81, 85.

³⁷ Več o feminizaciji učiteljskega poklica glej v: Milharčič Hladnik, Šolstvo in učiteljice.

³⁸ Okoliš, Zgodovina šolstva, str. 81.

³⁹ ŠAK, fond Župnije Jelšane, Šolsko naznanilo – razpis za službo učitelja v ljudski šoli Jelšane, 5. 2. 1868.

prislужil utemeljeno zahtevo zabvale domovine in javnega priznanja» (Car, Slovenci, str. 248).

³⁴ Prav tam.

pa so smele tudi vdove zahtevati starostno oskrbo.⁴⁰ Šolska obveznost se je povečala na osem let šolanja, vendar je zakon obenem dopuščal, da smejo zaostale dežele obveznost skrajšati na šest let. To je izkoristila tudi Kranjska in v zimskem času uvedla ponavljalno šolo enkrat ali dvakrat na teden.⁴¹ Napredek v gospodarstvu, medicini in drugih takrat razvijajočih se znanostih je v drugi polovici 19. stoletja pripomogel tudi k naraščanju števila prebivalstva (gl. tabelo 1). To je prineslo potrebo po novih šolskih prostorih. Kljub temu, da je bilo financiranje šolstva še vedno na ramenih občinskih oblasti,⁴² se je z razvojem gospodarstva povečala tudi finančna moč občin, življenjski standard prebivalstva pa se je dvignil. Prostornejše šole so omogočale bolj kakovostno poučevanje.

Tabela 1: Število prebivalcev bistrškega sodnega okraja od leta 1870 do 1910.⁴³

Leto	Število prebivalstva		
	Moški	Ženske	Skupaj
1870	4653	5240	9893
1880	5073	5429	10502
1890	5292	5499	10791
1900	5498	5730	11228
1910	5863	6174	12037

Tabela 2: Ustanovitve trivialk oziroma ljudskih šol na območju bistrškega sodnega okraja do leta 1897.⁴⁴

Kraj	Leto
Trnovo	1814
Prem	1826
Zagorje	1842
Knežak	1859
Podstenje	1869
Vrbovo	1875
Dolnji Zemon	1878
Harije (zasilna šola)	1866–1869
Trnovo (dekliška šola)	1888

Mreža šol in celoten upravni šolski sistem sta po letu 1848 sledila državnemu politično-upravnemu sistemu. Najvišja instanca premske ljudske šole na deželni ravni je bil deželni šolski svet za Kranjsko, ki mu je predsedoval deželni predsednik ali njegov namestnik. Ob njem so delovali še šolski svetovalec ter nadzornik za srednje in ljudske šole, poročeva-

lec v oskrbovalnih in gospodarskih šolskih zadevah, poslanca deželnega zbora, verska zastopnika in zastopnika učiteljstva ter zastopnik mesta Ljubljana.⁴⁵ Deželnemu šolskemu svetu so bili podrejeni okrajni šolski sveti s sedeži v Radovljici, Kranju, Kamniku, Litiji, Krškem, Novem mestu, Črnomlju, Kočevju, Ljubljani, Logatcu in Postojni. Njihove meje so se prekrivale z mejami c. kr. okrajnih glavarstev, le v Ljubljani je bil eden pristojen za Ljubljano – mesto, drugi pa za njegovo neposredno okolico.⁴⁶ Premska ljudska šola je tako spadala pod okrajni šolski svet postojnskega okrajnega glavarstva. Okrajnim šolskim svetom so bili podrejeni krajevni šolski sveti, ki so pokrivali območja šolskih občin. Sestavljali so jih krajevni šolski nadzornik, ki ga je imenoval okrajni šolski svet, učitelj oziroma nadučitelj, če je bilo na šoli več učiteljev, ter veroučitelj in drugi voljeni člani.⁴⁷ Glavna naloga krajevnih šolskih svetov je bila nadzorovanje in vodenje šole, zlasti pa sodelovanje pri razpravah o urejanju šolskih prostorov. Skrbeti so morali za upoštevanje šolskih pravil in izpolnjevanje ukazov višjih šolskih svetov.⁴⁸

Vsak kraj, v katerem je bila ustanovljena ljudska šola, je postal sedež šolske občine. Meje šolskih občin se niso prekrivale z mejami političnih občin. Izjema v bistrškem sodnem okraju je bilo Trnovo, saj je ustanovitev šole v samostanu šolskih sester de Notre Dame za deklice razbremenila že obstoječo trnovsko ljudsko šolo, ki se je iz prvotne stavbe na današnji Jurčičevi 4 leta 1866 preselila na Jurčičevo 1.⁴⁹ Leta 1900 so bile ljudske šole v petih političnih občinah od enajstih. V trnovski občini so bile štiri: dve sta bili v Trnovem, po ena pa v Harijah in Podstenjah. V jablaniški občini sta bili dve ljudski šoli, in sicer v Vrbovem in Dolnjem Zemonu. Občine Knežak, Zagorje in Prem so imele po eno ljudsko šolo.⁵⁰

Šolske občine so praviloma obsegale najbližje vasi, ki so bile po zakonu oddaljene največ štiri kilometre od šolske stavbe. To je bila torej razdalja, ki se je šolskim organom na državni ravni zdela še sprejemljiva, da jo lahko otroci prehodijo v eno smer. Otroci, ki so živeli dlje kot štiri kilometre od najbližje ljudske šole, so bili iz osnovnega izobraževanja do zgraditve šole v njihovi ali v primerno oddaljeni vasi izvzeti. Tak primer je vas Juršče, ki je spadala pod

⁴⁰ Okoliš, *Zgodovina šolstva*, str. 81.

⁴¹ Gabrič, *Sledi šolskega razvoja*, str. 20.

⁴² Okoliš, *Zgodovina šolstva*, str. 82.

⁴³ *Imenik krajev vojvodine Kranjske*, str. 4; *Obširen imenik krajev na Krajnskem*, str. 4; *Special Orts-Repertorien*, str. 5; *Leksikon občin kraljestev in dežel*, str. 135; *Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder*, str. 5.

⁴⁴ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 103–107. Ljudske šole v Jelšanah, Podgradu in Pregarjah so spadale pod okrajno glavarstvo Volosko v Avstrijskem primorju (prav tam, str. 147–150).

⁴⁵ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1887*, str. 37; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1888*, str. 43; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1889*, str. 41; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1892*, str. 51; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 57.

⁴⁶ *Imenik šolskih oblastnij 1874*.

⁴⁷ Zajc Cizelj, *Šolski sveti*, str. 69.

⁴⁸ Več o nalogah krajevnih šolskih odborov glej v: Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. X–XI.

⁴⁹ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 69. Več o zasebni cerkveni šoli za deklice šolskih sester de Notre Dame glej v: Celin, »Kmalu«, str. 45–47. Za opozorilo o premestitvi trnovske ljudske šole se zahvaljujem Ivanu Simčiču, kustosu Pokrajinskega muzeja Koper.

⁵⁰ *Leksikon občin*, str. 191.

Tabela 3: Šolske občine in pripadajoče jim vasi leta 1889.⁵¹

Šolska občina	Pripadajoče vasi
Trnovo	Trnovo, Bistrica, Koseze, Velika Bukovica, Zarečje, Zarečica, Dobropolje, Brdce, Topolec
Knežak	Knežak, Bač, Koritnice
Prem	Prem, Smrje, Kilovče, Čelje, Janeževo brdo, Bitnja
Zagorje	Zagorje, Drskovče, Parje, Ratečevo brdo, Tabor
Podstenje	Podstenje, Podstenjšek, Mereče, Podtabor in Šembije
Vrbovo	Vrbovo, Jasen, Vrbica, Jablanica
Dolnji Zemon	Dolnji Zemon, Gornji Zemon, Mala Bukovica
Harije	Harije, Soze, Tominje

Zemljevid ljudskih šol v postojnskem okrajnem glavarstvu
(Postojnsko okrajno glavarstvo: Zemljepisni in zgodovinski opis. Postojna: R. Šeber, 1889).

občino Knežak.⁵² Ker je bila od ljudske šole v Knežaku oddaljena okrog osem kilometrov, jurški otroci vse do začetka 20. stoletja, ko je bila zgrajena tamkajšnja šola, niso imeli možnosti osnovnega izobraževanja.⁵³

Zaradi naraščanja števila otrok so začeli s koncem 19. stoletja šolske stavbe graditi tudi v tistih vaseh, katerih oddaljenost je bila manjša od štirih kilometrov od najbližje šole. Tako so zgradili šole v Koritnicah, Šembijah, Kuteževem in Gornjem Zemonu.⁵⁴ Kljub temu, da so vasi spadale v določene šolske občine, so lahko starši otroke pošiljali tudi v šole drugih šolskih

⁵¹ Postojnsko okrajno glavarstvo, str. 68–103.

⁵² Vas Juršče spada danes pod občino Postojna.

⁵³ Postojnsko okrajno glavarstvo, str. 81; Spezialortsrepertorium von Krain, str. 5.

⁵⁴ Spezialortsrepertorium von Krain, str. 5.

občin. Tako so lahko otroci iz občine Ratečevo brdo, ki je spadalo v zagorsko šolsko občino, obiskovali tudi premsko ljudsko šolo. Otroci iz jablaniške občine pa so lahko obiskovali pouk v Podgrajah,⁵⁵ ki so spadale v okrajni šolski okraj Volosko v Avstrijskem primorju.⁵⁶

Enorazredna ljudska šola na Premu

Učitelji in župniki od sredine 19. stoletja do leta 1892

Leta 1848 se je na premski ljudski šoli zamenjal učitelj. Na delovno mesto Ivana Zorca, ki je odšel v Hrušico, je prišel Ivan Peruzi, ki je poučeval do leta 1862, ko ga je nasledil Jakob Jelšek. Leta 1871 je Jelška zamenjal Filip Kete, ki je na Prem prišel s trnovske ljudske šole. Na Premu je ostal do leta 1878, ko je bil na tamkajšnjo šolo premeščen Matija Rant. Na njej je deloval sedem let, ko ga je nasledil Peter Cebin,⁵⁷ ki se še omenja v Neratovem *Popotnem Koledarju za slovenske učitelje* za leto 1892.⁵⁸ Za versko oskrbo premskih učencev so še vedno skrbeli premški duhovniki, zato ni naključje, da so šolska poslopja pogosto gradili v bližini nižjih cerkvenih upravnih enot. Bili so tudi v krajevnem šolskem svetu. Ob smrti župnika Stanislava Petriča leta 1848 je kot duhovni pomočnik na Prem prišel Matej Preželj. Leta 1865 je premska župnija med učiteljevanjem Ivana Peruzija dobila novega župnika, Mateja Freliha, ki je v njej služboval pet let. Nato ga je zamenjal Ivan Budnar, na čigar mesto je leta 1880 prišel Anton Žgur, njega pa je leta 1884 zamenjal Nikolaj Križaj.⁵⁹

Med premskimi učitelji in župniki od sredine 19. stoletja do leta 1884 gre izpostaviti zlasti učitelja Filipa Keteja in župnika Mateja Freliha, ki sta se ob opravljanju službe posvečala še kulturnemu delovanju, ter učitelja Matijo Ranta, ki se je posvečal kmetijstvu.

Filip Kete (1849–1891) se je rodil na Vrhniki. Poučevati je začel leta 1868.⁶⁰ Le dve leti zatem je prišel poučevati otroke na trnovsko ljudsko šolo,⁶¹ ki je imela tedaj prostore na današnji Jurčičevi 1. Leta 1871 je bil premeščen na premsko ljudsko šolo.⁶² Rad je zahajal v Trnovo in Bistrice, kjer je bilo zbirališče in središče okoliških izobražencev. Kmalu po prihodu je spoznal kmečko dekle, Marijo Špilar, ki je bila dekla na eni od domačij na Premu. Rodila se jima je nezakonska hči Franciška. Kmalu zatem se je Filip poročil z Ano Valenčič (Jejčkovo), krčmarjevo hčerjo

iz Trnovega. Leta 1876 se jima je kot tretji od štirih otrok rodil Karol Kete, ki se ga je po očetovi zaslugi prijel ime Dragotin, sam pa se je v mladosti začel podpisovati s podvojenim t-jem v priimku – Kette. Franciška Špilar in Dragotin Kette sta bila edina od Filipovih otrok, ki sta preživela zgodnje otroštvo, ohranila sta tudi stik. Leta 1878 je bil Filip Kete premeščen za učitelja na Col pri Vipavi, čez dve leti pa je postal učitelj v Zagorju pri Pivki, kjer je služboval do leta 1889.⁶³

Po prihodu v Zagorje je njegova žena Ana zbolela za jetiko in umrla. Filip Kete se je kmalu poročil z domačinko Franciško Fatur iz ugledne zagorske družine. Tudi v Zagorju se je vključil v tamkajšnje kulturno, intelektualno in družabno življenje. Ustanovil in vodil je pevsko društvo, bil je organist, pripravljal je gledališke predstave in čitalniške večere. V Zagorju je med učenci poučeval tudi Dragotina in ga učil igranja klavirja. Za boljšo gmotno podporo nadarjenega sina je bil na svojo prošnjo premeščen za nadučitelja v Dolnjo Košano, kjer je leta 1890 zbolel za jetiko. Ko si je nekoliko opomogel, je šel popisovat prebivalstvo na Ostrožno brdo. Tam se je hudo prehladil in začel bljuvati kri. Umril je aprila 1891. Pokopali so ga v Dolnji Košani. Dragotin Kette mu je namenil dve pesmi, *Ob smrti očetovi* in *Ob očevem grobu*.⁶⁴

Po letu 1871 je Filipa Keteja na trnovski ljudski šoli in nato leta 1878 na premski ljudski šoli zamenjal Matija Rant (1844–1917), ki se je rodil leta 1844 v Martinjem Vrhu pri Sv. Lenartu nad Škofjo Loko. S službo pomožnega učitelja je začel leta 1861 v Dobropolju na Dolenjskem, od koder je odšel v Trnovo, od tam pa je bil leta 1873 premeščen v Šturje na Vipavskem.⁶⁵ Med službovanjem na Premu se mu je leta 1880 rodil sin Gvido (pri krstu Anton), ki je kot gimnazijec vstopil v frančiškanski red.⁶⁶ Čez dve leti se mu je rodila še hči Leopolda,⁶⁷ ki je šla po njegovih stopinjah, saj je leta 1902 opravila izpit na ljubljanskem ženskem učiteljskišču.⁶⁸ Leta 1885 je bil Matija Rant premeščen za učitelja v Dobrovo pri Ljubljani, kjer se je leta 1905, star 61 let, upokojil.⁶⁹

Poleg poučevanja otrok se je posvečal sadjarstvu in čebelarstvu. Ob člankih, ki jih je pisal v časopisih *Učiteljski tovariš* in *Zgodnja Danica*, je objavljal tudi članke gospodarske vsebine v *Novicah* in *Kmetovalcu*.⁷⁰ Prizadeval si je, da bi na ljudskih šolah postojn-

⁵⁵ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje* 1897, str. 149.

⁵⁶ *Leksikon občin*, str. 191.

⁵⁷ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85–86.

⁵⁸ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje* 1892, str. 90.

⁵⁹ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85–86.

⁶⁰ *Imenik šol in učiteljev po Slovenskem*, str. 79.

⁶¹ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 71.

⁶² Prav tam, str. 85–86. V *Imeniku šol in učiteljev* iz leta 1874 je Filip zapisan kot Silvester (glej str. 79).

⁶³ Mušič, Dragotin Kette, str. 8–12; ŠAK, Popisna in krstna knjiga fare Prem 1875–1905.

⁶⁴ Mušič, *Dragotin Kette*, str. 12.

⁶⁵ Andrejka, Rant, Matija (1844–1917) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485782/>) (4. 6. 2021).

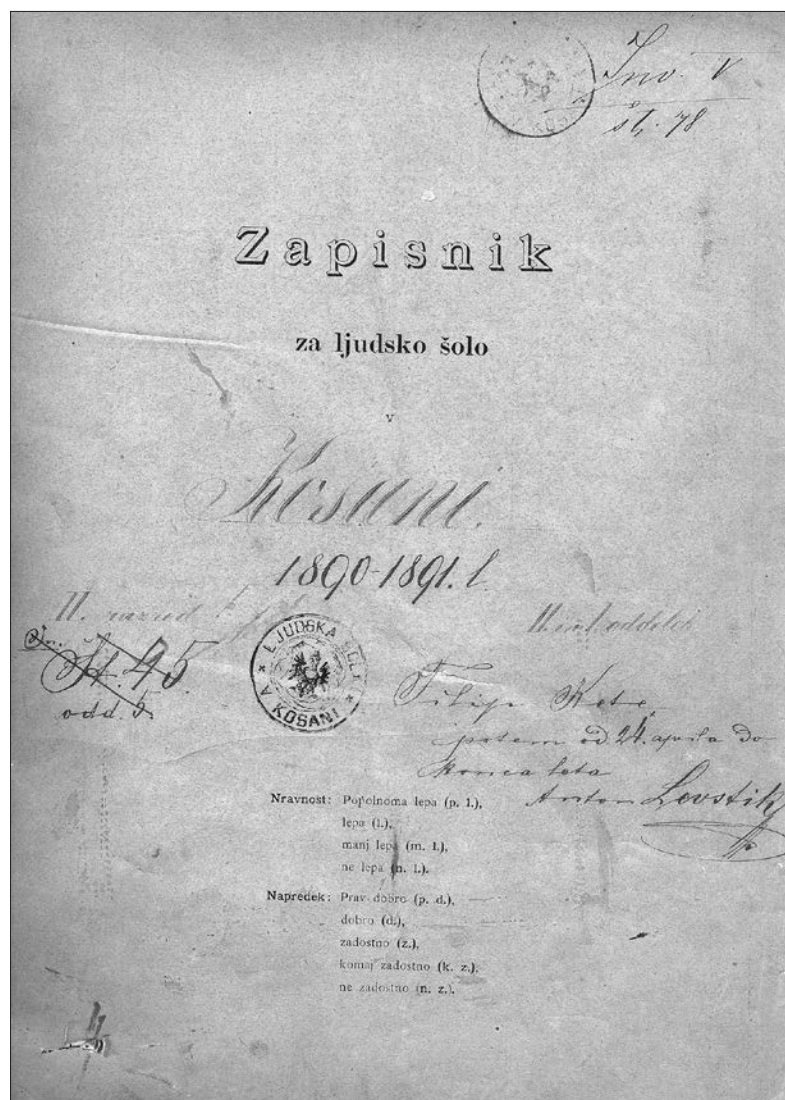
⁶⁶ Lukman, Rant, Gvido (1880–1956) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485553/>) (4. 6. 2021).

⁶⁷ ŠAK, Popisna in krstna knjiga fare Prem 1875–1905.

⁶⁸ *Slovenski učitelj*, 15. 7. 1902, str. 220, »Šolske vesti«.

⁶⁹ Andrejka, Rant, Matija (1844–1917) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485782/>) (4. 6. 2021).

⁷⁰ Prav tam.

Zapisnik drugega razreda ljudske šole v Dolnji Košani za leto 1890/1891 (Pokrajinski muzej Koper).

skega šolskega okraja uvedli pouk ženskih ročnih del⁷¹ in kmetijski pouk.⁷²

Z odobritvijo ministrstva za poljedelstvo je leta 1883 izdal knjigo *Opis najnavadnejih, sadjereji škodljivih mrčesov*. Naslednje leto je izšel še nemški prevod dela. Leta 1882 je bil Rant kot sadjar odlikovan z diplomom Kranjske kmetijske družbe, leta 1884 pa ga je odlikovalo tudi Čebelarstvo in sadjarsko društvo. Leta 1888 je ob razstavi Kranjske kmetijske družbe prejel veliko kolajno in dva cekina. Leta 1905 je bil izvoljen za častnega občana Dobrove pri Ljubljani, kjer je leta 1917 tudi umrl.⁷³

V času Rantovega naslednika Petra Cebina je kot župnik na Premu služboval Matej Freljih (1828–

1892), ki se je ob duhovniškem poklicu ukvarjal s književnostjo. Rodil se je leta 1828 v Lozicah pri Vipavi. Gimnazijo je dokončal v Ljubljani, kjer je bil tri leta eden od prvih gojencev Alojzijevega (tj. dijaškega semenišča). Leta 1848 je kot dijak postal član narodne straže. Čez dve leti je začel s študijem bogoslovja v Ljubljani, čez štiri leta pa je bil posvečen v duhovnika. Postal je kaplan v Spodnji Idriji. Nato je bil premeščen v Staro Loko na Gorenjskem, kjer je služboval do leta 1865.⁷⁴ Na Premu je načrtoval povečanje cerkve sv. Helene. Le leto po prihodu je postavil temeljni kamen, leta 1868 pa je bila adaptirana cerkev že blagoslovljena.⁷⁵ Leta 1870 je bil premeščen v Lašče, kjer je deloval pet let. Zatem je bil do smrti leta 1892 župnik in dekan v Trebnjem na

⁷¹ Rant, *Ženska ročna dela*, str. 355–357.

⁷² Rant, *Vpeljava kmetijskega poduka*, str. 297–298.

⁷³ Andrejka, Rant, Matija (1844–1917) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485782/>) (4. 6. 2021)).

⁷⁴ Lukman, Freljih, Matej (1828–1892) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi192525/>) (4. 6. 2021).

⁷⁵ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85.

Tabela 4: Predmetnik dvorazredne ljudske šole za leto 1870.

Predmet		Prvi razred	Drugi razred
Veroznanstvo		2	2
Slovenski jezik	Branje	6	4
	Slovnica	/	2
	Spisje	/	2
	Pravopisje	/	1
	Lepopisje	6	2
Številjenje		4	4
Kazalni nauk		2	/
Rečni nauk	Prirodnoznanstvo	/	2
	Zemljepisje in zgodovina	/	2
Oblikoslovje in risanje		/	2
Petje		1	1
Telovadba		1	1

Dolenjskem. Ob duhovniškem poklicu je rad pisal pesmi in povesti. Za pisateljstvo v slovenščini ga je navdušil domači vikar Matija Vrtovec.⁷⁶ Leta 1846 je s podpisom Matevž v *Novicah* objavil smešno povest *Jurčik gre na ptuje*, ki je bila večkrat ponatisnjena.⁷⁷ V svojih delih je bil precej hudomušen, duhovniški poklic pa je opravljal vestno. »Froelich je bil torej kot pisatelj res čuden mož. Škoda, da se je tako zanemarljivo, ker bi bil slovenskemu narodu lahko mnogo koristil, ko bi bil imel iz mladih dnij vsaj nekoliko več resnobe, nego jo je kazal v dejanju. Slovenskim dijakom naj bo ta mož svarilen vzgled, kam privede nadarjenega dijaka mladeniška vihravost, zlasti ako je združena s kosom svoje-glavnosti! Sicer pa Froelichu kot duhovniku vse priznanje in zaslužena čast!« so zapisali v časopisu *Dom in svet* leta 1898.⁷⁸

Predmetnik učencev

Zaradi velikega števila učencev, ki so bili vpisani na premsko ljudsko šolo, je pouk nedvomno potekal v dopoldanskem in popoldanskem času, učenci pa so bili razdeljeni na nižji in višji oddelek. Po ukazu »naučnega ministrstva« z dne 12. julija 1869, po šolskem in učnem redu z dne 20. avgusta 1870 in okrožnici kranjskega deželnega šolskega sveta z dne 8. oktobra 1870 so morali nižji oddelki enorazrednih ljudskih šol na Kranjskem obiskovati skupaj štirinajst ur na teden. Od tega so imeli po dve uri verouka (»veroznanstva«), šest ur slovenskega jezika (branje, pisanje, slovnica, pravopisje in spisje), po dve uri kazalnega in rečnega pouka (prirodnoznanstvo, zemljepisje, zgodovina) in po tri ure matematike oziroma »številjenja«. Pouk višjih oddelkov je trajal dvajset ur v tednu. Tako kot nižji oddelki so tudi oni imeli po dve uri »veroznanstva«, po osem ur slovenskega je-

zika, štiri ure rečnega nauka, tri ure »številjenja«, po eno uro risanja in oblikoslovja ter po eno uro petja. Oba oddelka skupaj sta imela na teden še eno uro telovadbe.⁷⁹

Tabela 5: Število učencev premske ljudske šole v zadnji četrtini 19. stoletja.⁸⁰

Leto	1887	1888	1889	1892	1897
Število učencev	187	186	185 (ali 181)	178	229

Razširitev v dvorazrednico

Zaradi naraščanja števila učencev (gl. tabelo 4) je učilnica enorazredne premske ljudske šole postala premajhna. 30. julija 1894 se je na Premu zbrala komisija, da bi ugotovila, ali je treba premsko šolsko stavbo dozidati in razširiti.⁸¹ Sestavljali so jo člani krajevnega in okrajnega šolskega sveta, zastopniki šoli pripadajočih občin in gradbeni inženir.⁸² Ker je bilo predmet komisijskega ogleda tudi prekritje strehe zvonika cerkve sv. Helene, so bili v komisiji prisotni tudi cerkveni zastopniki. Med njimi je bil zgoraj omenjeni Nikolaj Križaj, ki je bil obenem premski župnik in predsednik krajevnega šolskega sveta.

26. decembra 1894 so odborniki farne in šolske občine sklenili, da bodo v letih 1894–1898 pobirali 30 % doklade od direktnih državnih davkov za adaptacijo šolske stavbe in prekritje cerkvenega zvonika v občinah Prem, Smrje, Čelje, Janežovo brdo in tistega

⁷⁶ Lukman, Frelih, Matej (1828–1892) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi192525/>) (4. 6. 2021).

⁷⁷ Frelih, Jurčik gre na ptuje, str. 144.

⁷⁸ Frelih, Prigodnica, str. 383.

⁷⁹ *Učiteljski tovariš*, 15. 9. 1871, str. 274–275, »Osnova učnih črtežev za slovenske ljudske šole na Kranjskem«.

⁸⁰ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1887*, str. 62; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1888*, str. 73. Prva navedba števila učencev za leto 1889: Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1889*, str. 69; druga navedba števila učencev za leto 1889: *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 83. Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1892*, str. 90; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 105.

⁸¹ SI AS 136, t. e. 6, dopis županstva na Premu kranjskemu deželnemu zboru 10. 1. 1895, št. 245.

⁸² Prim. Justin, Odprto pismo, str. 55–56.

dela Bitnje, ki je spadal pod Ratečevo brdo (današnja Gornja Bitnja). Sklenili so še, da bodo enak delež doklade od direktnih državnih davkov v letih 1895 in 1896 pobirali tudi v občini Kilovče, ki je spadala v premsko šolsko občino. Premski odbor je še sklenil, da bodo v premski občini v letih 1895, 1896 in 1897 dodatno pobirali 20 % doklade za občinske potrebe ter 25 % doklade od vina, mošta in mesa.⁸³ Kranjski deželni zbor je 5. marca 1895 potrdil pobiranje 30 % doklade v zgoraj omenjenih občinah, vendar potrdilo ni veljalo za vsa navedena leta, temveč so morali potrebo po pobiranju davkov utemeljevati vsako leto posebej.⁸⁴ Davek na užitnino in posebej določen davek za občinske potrebe je po določilu zakona iz 15. maja 1888 pobirala občina,⁸⁵ 30 % doklade iz direktnega državnega davka pa je pobiral finančni urad v Ilirski Bistrici.⁸⁶

Pri adaptaciji šolske stavbe so prebivalci občin, ki so spadale k premski ljudski šoli, najverjetneje sodelovali kot rabotniki, obenem pa so najeli delavce, saj je 14. avgusta 1895 krajevni šolski svet poročal, da so 800 goldinarjev zbranega denarja porabili za delavce in material.⁸⁷ Tega leta je premska občina prejela tudi 200 goldinarjev deželne podpore.⁸⁸ Ker je bilo zbranega denarja na finančnem uradu v Ilirski Bistrici premalo, je stroške kril župnik in predsednik krajevnega šolskega sveta Nikolaj Križaj, finančni urad pa mu je nato vsoto vrnil.⁸⁹ V začetku leta 1897 se je dozidava in razširitev stavbe najverjetneje bližala koncu, saj je 23. januarja 1897 premski župan Anton Dekleva okrajno glavarstvo zaprosil, naj deželnemu zboru posreduje prošnjo za pregled stavbe, obenem pa je prosil še za potrditev davkov v višini 15 % doklade za občinske potrebe in 30 % doklade od direktnih državnih davkov za krajevni šolski svet oziroma za Nikolaja Križaja, ki je nastale stroške poravnal sam.⁹⁰ Davke za prekritje cerkvenega zvonika in adaptacijo šolske stavbe so morali plačevati še leta 1898. 20. junija istega leta je Nikolaj Križaj okrajne-

mu glavarstvu pisal, naj finančnemu uradu posreduje zahtevo za izplačilo stroškov.⁹¹

Tistim, ki davkov niso pravočasno poravnali, so poslali opomin. Če po prejetju opomina v osmih dneh vsote še vedno niso poravnali, je po cesarskem ukazu iz 20. aprila 1854 sledila izterjava.⁹² Tako so po odloku iz 12. junija 1895 rubili Antonu Selezu, Francu Gašperšiču, Mihi Franku in Janezu Maslu iz Bitnje. Ob tem so morali plačati še 40 kron za strošek izterjave davkov.⁹³ Ker vsi niso bili zmožni poravnati davkov, so lahko zanje davek poravnali drugi. Tako je za dolžnika Janeza Tomažiča iz Kilovč davek po prejetju opomina poravnal domnevno njegov sorodnik Franc Tomažič.⁹⁴ Davek so morali plačati tudi posestniki iz drugih vasi. Županstvo Ratečevega brda je 15. avgusta 1898 okrajnemu glavarstvu poročalo o plačanih opominih svojih prebivalcev, med katerimi je bil tudi Blaž Dekleva iz Turna,⁹⁵ in predlagalo, naj račun za plačilo davka pošljejo tudi posestnikom, ki sta imela parcele na območju občine Ratečevo brdo. To sta bila Anton Boštjančič, ki je imel mlin pri Smrjah, parcelo pa na Firštovem posestvu, in Janez Baša iz Spodnje Bitnje, ki je imel parcelo v Zgornji Bitnji.⁹⁶

Gradbena dela so se najverjetneje končala leta 1897. Takrat je nekdanja šolska stavba v glavnih potezah dobila takšno podobo, kot jo prikazuje razglednica s Prema iz leta 1910.⁹⁷ V pritličju stavbe, ki ima vhod z zadnje strani, sta bili učilnici, ki sta v klavrnem stanju ohranjeni še danes, v nadstropju pa je bilo stanovanje za učitelja.⁹⁸ Namen kletnih

⁹¹ SI AS 136, t. e. 6, dopis premskega župnika Nikolaja Križaja postojnskemu okrajnemu šolskemu svetu 20. 6. 1898.

⁹² SI AS 136, t. e. 6, opomin za Blaža Penko iz Bitnje 4 s strani postojnskega okrajnega glavarstva 31. 3. 1895, št. 4416.

⁹³ SI AS 136, t. e. 6, dopis premskega župnika Nikolaja Križaja postojnskemu okrajnemu glavarstvu 12. 7. 1895, št. 65.

⁹⁴ SI AS 136, t. e. 6, dopis župana v Kilovčah Janeza Faturja postojnskemu okrajnemu glavarstvu 5. 5. 1895, št. 66.

⁹⁵ Blaž Dekleva je bil eden od lastnikov neutrjenega dvorca Turn pri Premu, ki je najbrž nastal konec 14. stoletja na območju premske gosposčine. Pod njo je ostal do konca 17. stoletja, ko je s poroko prešel v last rodbine Petazzi in se tako osamosvojil od premske gosposčine, ki je bila tedaj v rokah rodbine Porcia. Po sredini 18. stoletja se je menjalo nekaj lastnikov, leta 1851 pa sta bila dvorec in njegova posest razdeljena na dva dela. Ena polovica je postala last družine Gerlim, druga pa last Marije in Franca Dekleva iz Selc pri Pivki in Franca Kuntare. Iz portalov je razvidno, da je leta 1870 en del pripadal družini Špilar iz Ostrožnega brda, drugi del pa družini Dekleva (Sapač, *Grajske stavbe*, str. 186–189).

⁹⁶ SI AS 136, t. e. 6, dopis župana na Ratečevem brdu F. Fabca postojnskemu okrajnemu glavarstvu 15. 5. 1898, št. 72.

⁹⁷ Razglednica Prema iz leta 1910. Hrani jo knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica. Vojko Čeligoj, nasprotno, kot čas izgradnje navaja leto 1902 (Čeligoj, Kettejev dom na Premu, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/item/kettejev-dom-na-premu-1965.html> (27. 5. 2021)).

⁹⁸ Učiteljsko stanovanje nad učilnico (oziroma učilnicami) so priporočali tudi v *Učiteljskem tovarišu* leta 1905: »Pri tej priliki omenjamo še nekaj. Kjer razširjajo šole, oziroma prezidavajo ali dozidavajo, naj se vendar ozirajo na to, da bodo šolske sobe v pritličju in stanovanja zgoraj. Za to govori praktičnost in ni treba nobenih utemeljevanj. Ako gremo po Kranjskem gledat šole, ki

⁸³ SI AS 136, t. e. 6, dopis županstva na Premu kranjskemu deželnemu zboru 10. 1. 1895, št. 245.

⁸⁴ SI AS 136, t. e. 6, dopis kranjskega deželnega zbora postojnskemu okrajnemu glavarstvu 5. 3. 1895, št. 670.

⁸⁵ SI AS 136, t. e. 6, dopis kranjskega deželnega zbora postojnskemu okrajnemu glavarstvu 14. 6. 1897, št. 4043.

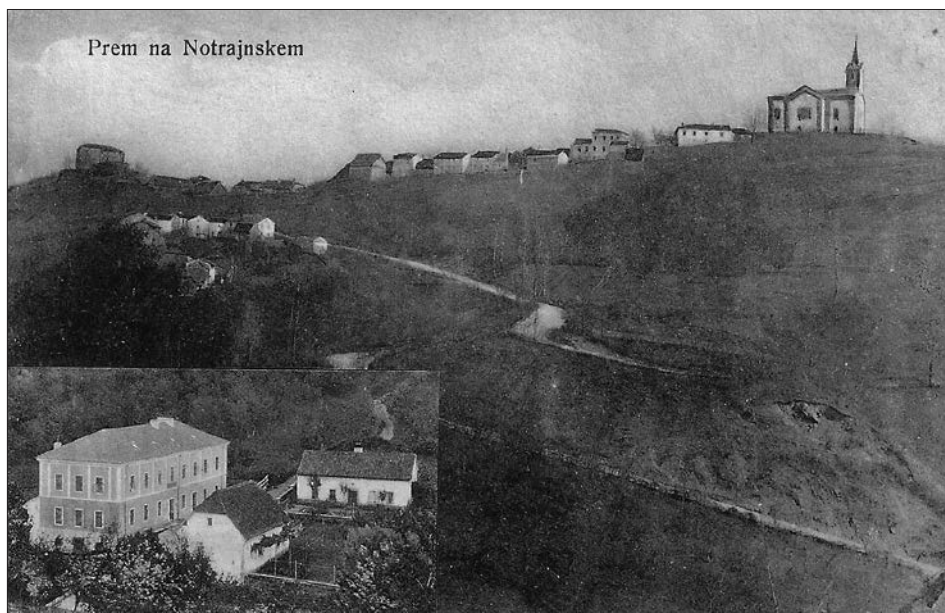
⁸⁶ SI AS 136, t. e. 6, dopis kranjskega deželnega zbora postojnskemu okrajnemu glavarstvu 5. 3. 1895, št. 670. Splošno prepričanje je, da je zemljepisno lastno ime Ilirska Bistrica nastalo šele leta 1927, ko sta se naselji Bistrica in Trnovo združili v eno naselje. Da ni tako, kaže kar nekaj dokumentov, med katerimi so tudi tisti, ki govorijo o adaptaciji premske šolske stavbe.

⁸⁷ SI AS 136, t. e. 6, dopis krajevnega šolskega sveta postojnskemu okrajnemu šolskemu svetu 14. 8. 1895, št. 17.

⁸⁸ Prav tam. 200 goldinarjev denarne podpore iz deželnega sklada je dobila tudi šola v Harijah (*Učiteljski tovariš*, 1. 2. 1895, str. 58, »Podpore za šolske zgradbe«).

⁸⁹ SI AS 136, t. e. 6, dopis krajevnega šolskega sveta postojnskemu okrajnemu šolskemu svetu 14. 8. 1895, št. 17.

⁹⁰ SI AS 136, t. e. 6, dopis premskega župana Antona Dekleve postojnskemu okrajnemu šolskemu svetu 23. 1. 1897, št. 22.

Razglednica Prema iz leta 1910; tretja stavba z desne proti levi je stavba nekdanje premske osnovne šole (brani: Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica).

prostorov, ki so bili sprva najverjetneje namenjeni učilnici in učiteljskemu stanovanju, pa ostaja še pod vprašajem. Ker se je šola spremenila v dvorazrednico, je potrebovala dva učitelja. Če je bilo zgornje stanovanje namenjeno nadučitelju, je bilo pritličje morda namenjeno učitelju ali učiteljici. Če so dobili prostori drug namen (Vojko Čeligoj omenja drvarnico in kokošnjak v sedemdesetih letih 20. stoletja),⁹⁹ je morala občina poskrbeti za drugo nastanitev učitelja ali učiteljice. Vsekakor bi bili za raziskovanje dobrodošli načrti adaptacije šolske stavbe.

Kljub gradbenim delom se je šola iz enorazrednice v dvorazrednico spremenila že leta 1895, ko sta se zaposlila nadučitelj Jožef Kostanjevec, ki je pred tem poučeval na Colu, in Maria Puppis iz Košane.¹⁰⁰ Oba sta do leta 1898 službovala na Premu.¹⁰¹ Maria Puppis je s poučevanjem otrok domnevno končala ob poroki s takratnim vremskim nadučiteljem Rajmundom Justinom.¹⁰² Kdo jo je nadomestil, ni

znano. Nadučitelja Kostanjevca, ki je bil premeščen v Litijo,¹⁰³ pa je nasledil Avgust Korbar, ki je bil na lastno prošnjo premeščen iz Štefana na Zilji.¹⁰⁴ Leta 1900 se je na Premu kot učiteljica zaposlila Alojzija Delak, ki je čez dve leti zaprosila za premestitev v Gornji Logatec.¹⁰⁵ Nadomestila jo je Katarina Valenčič.¹⁰⁶ Julija 1904 se je z odhodom nadučitelja Avgusta Korbarja v Preserje sprostilo mesto na premski ljudski šoli.¹⁰⁷ Februarja 1905 so v *Slovenskem učitelju* ponovno objavili prosto učiteljsko mesto, kar namiguje na to, da ga tistega polletja ni zasedel nihče.¹⁰⁸ Z letom 1911 je začela na premski ljudski šoli kot učiteljica službovati Alojzija Baša.¹⁰⁹ Tik pred prvo svetovno vojno, februarja 1914, je nadučitelj postal Janez Vadnjal.¹¹⁰

Zaradi razširitve šole v dvorazrednico se je spremenil tudi predmetnik. Glede na zgoraj omenjene določbe iz let 1869 in 1870 je moral prvi razred obiskovati 22 ur, drugi razred pa 25 ur pouka na teden.¹¹¹ Mogoče pa je, da se je med letoma 1869 ozi-

so jih sezidali v zadnjih desetih letih, jih vidimo le malo, ki imajo zgoraj stanovanje in spodaj šolske prostore. V nekem kraju so letos napravili načrt, po katerem bodo zgoraj učne sobe in spodaj stanovanje. Blagor učiteljevi rodovini v slučaju bolezni, ko bodo otroci ropotali nad glavami bolnikov. To je krščansko delo usmiljenja!» (Učiteljski tovariš, 28. 7. 1905, str. 252, »Vestnik: Razširjanje šol«).

⁹⁹ Čeligoj, Kettejev dom na Premu, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/item/kettejev-dom-na-premu-1965.html> (27. 5. 2021).

¹⁰⁰ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 105; *Učiteljski tovariš*, 1. 9. 1898, str. 239, »Premembe v učiteljstvu na Kranjskem«.

¹⁰¹ *Učiteljski tovariš*, 1. 9. 1898, str. 239, »Premembe v učiteljstvu na Kranjskem«.

¹⁰² Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 107; *Učiteljski tovariš*, 8. 9. 1938, str. 3, »Rajku Justinu v spomin«.

¹⁰³ *Učiteljski tovariš*, 1. 9. 1898, str. 239, »Premembe v učiteljstvu na Kranjskem«.

¹⁰⁴ *Učiteljski tovariš*, 20. 1. 1899, str. 23, »Vestnik: Osobne vesti«.

¹⁰⁵ *Slovenski učitelj*, 15. 3. 1900, str. 95, »Razne vesti: Izspemembe pri učiteljstvu«; *Slovenski učitelj*, 1. 9. 1902, str. 257, »Šolske vesti: Izspemembe pri učiteljstvu«.

¹⁰⁶ *Slovenski učitelj*, 1. 10. 1902, str. 293, »Šolske vesti: Izspemembe pri učiteljstvu«; *Slovenski učitelj*, 15. 5. 1905, str. 110, »Šolske vesti: Izspemembe pri učiteljstvu«.

¹⁰⁷ Klemenc, *Osnovna šola Preserje*, str. 14.

¹⁰⁸ *Slovenski učitelj*, 15. 2. 1905, str. 37, »Razpisane učiteljske službe«.

¹⁰⁹ *Personalstatus*, str. 33.

¹¹⁰ Prav tam, str. 44.

¹¹¹ *Učiteljski tovariš*, 15. 9. 1871, str. 274–275, »Osnova učnih črtežev za slovenske ljudske šole na Kranjskem«.

roma 1870 in 1895 predmetnik nekoliko spremenil.

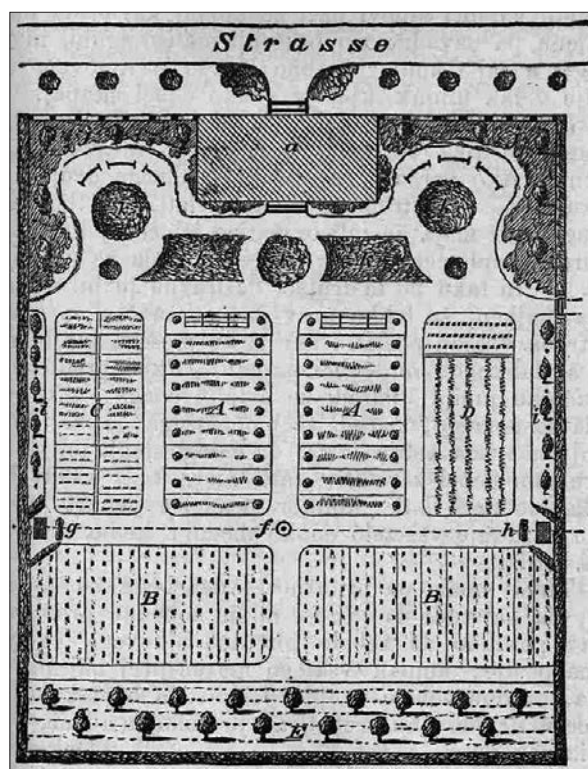
Premški učenci so bili pouka prosti ob lokalnih (15. november)¹¹² in zaobljubljenih praznikih (29. maj)¹¹³ ter ob dnevih šolskih spovedi. Šolski voditelj Josip Kobal je na primer 18. novembra 1905 okrajnemu šolskemu svetu naznanil, da bo 22. novembra šolska spoved, zaradi česar bodo učenci drugega razreda in prvega razreda višje skupine na ta dan pouka prosti.¹¹⁴ Učenci so se udeleževali tudi pogrebov svojih sošolcev. Le nekaj dni po omenjeni šolski spovedi so se učenci drugega razreda višje skupine med deseto in enajsto uro dopoldne udeležili pogreba svoje sošolke.¹¹⁵ Pouk je najverjetneje odpadel tudi ob cepljenju. Tako je šolsko vodstvo v Košani 3. junija 1905 zaprosilo, naj bo 6. junij pouka prost dan, saj bo zaradi prevelike množice mater in otrok, ki bodo prišli na cepljenje proti kozam, moten normalen potek pouka.¹¹⁶

Šolski vrt

V času adaptacije šolske stavbe je premska ljudska šola dobila tudi šolski vrt, ki je bil najverjetneje preurejen iz prej obstoječe drevesnice.¹¹⁷ Drevesnice in šolski vrtovi so bili v 19. stoletju zelo pomembni, saj se je slovensko podeželje v času tehnoloških inovacij in hitrih sprememb na trgu preusmerilo zlasti v kmetijstvo. Na območju današnje ilirskobistriške občine so se na nove razmere v 19. stoletju odzvali z gozdarstvom, žagami in prevoznijstvom. Drevesa so sekali predvsem v snežniških gozdovih, ob Bistrici in Reki pa so postavili žage in izdelovali deske (*tavolette*). Tovorniki so odžagana drevesa tovorili iz gozdov, deske pa nato do pristanišč Trst in Reka. Stevilni možje so se oktobra z vlakom podajali v oddaljene kraje, na Hrvaško, v Slavonijo, Ogrsko in Romunijo, ter se za veliko noč običajno vračali domov z zaslužkom v višini od 100 do 200 gld.¹¹⁸ V kmetijstvu so se usmerili predvsem v sadjarstvo, zlasti v gojenje sliv. »Sadno drevje vidi se marsikje prav lepo, a vendar je še premnogo praznega prostora, na katerem bi se lahko vzgajalo prav lepo drevje. Največ sveta je obsajenega s češpljami, ker njihova vzgoja ne prizadeva mnogo truda. Češplje se jeseni prodajajo prekupcem in ti jih prekuhavajo v slivovko. Jabolki in bruški tukaj ni mnogo, ker o tej gospodarstveni stroki ljudstvo do sedaj ni imelo pra-

vega pojma.«¹¹⁹ Preživljali so se tudi s poljedelstvom in živinorejo, obdelovali so nekaj vinogradov. Nekatere domačije so se ukvarjale s čebelarstvom. Gojenje murv je bilo redko, saj so skoraj vse že posekali.¹²⁰

Zaradi naravnih pogojev so po krajih prevladovale različne kmetijske dejavnosti. Na območju premske šolske občine je bila zemlja »razne zvrsti (grahut, črni kamen, glina)¹²¹ in ugaja gozdom, sadnemu drevju, pa tudi vinski trti in drugim sadežem. Njive vidimo semtertje po terasah, poleg katerih zasajena je vinska trta in sadno drevje, kar dela ves kraj podoben lepemu vrtu; nahajajo se pa tudi vinogradi, ki dajejo bolj slabege, a zdravega vina. Navadnih poljskih pridelkov imajo tu za silo. Večinoma ostajajo tukajšnji prebivalci vse leto doma in pridno obdelujejo svoj grbast svet ter gojijo sadno drevje, katero jim daje jako okusnega ovočja. Posebno češplje dajo jim prav dobre slivovke, kedar obrode. Škoda, da jih več ne suše! /.../ Čebelarstvo se tu le redko

Skica šolskega vrta v Kmetijskih in rokodelskih novicah (25. 8. 1875).

¹¹² SI AS 136, t. e. 192, dopis šolskega vodstva na Premu slavne-
mu c. kr. okrajnemu šolskemu svetu 13. 11. 1905, št. 49.

¹¹³ SI AS 136, t. e. 192, dopis šolskega vodstva na Premu slavne-
mu c. kr. okrajnemu šolskemu svetu 24. 5. 1905, št. 191.

¹¹⁴ SI AS 136, t. e. 192, dopis šolskega vodstva na Premu slavne-
mu c. kr. okrajnemu šolskemu svetu 18. 5. 1905, št. 54.

¹¹⁵ SI AS 136, t. e. 192, dopis šolskega vodstva na Premu slavne-
mu c. kr. okrajnemu šolskemu svetu 31. 10. 1905, št. 42.

¹¹⁶ SI AS 136, t. e. 192, dopis šolskega vodstva v Košani slavne-
mu c. kr. okrajnemu šolskemu svetu 3. 6. 1905, št. 339.

¹¹⁷ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje* 1892, 90; Nerat,
Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897, str. 105.

¹¹⁸ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 79, 88, 93, 97, 100, 103.

¹¹⁹ Prav tam, str. 77.

¹²⁰ Prav tam, str. 78.

¹²¹ Večino območja vasi Prem prekrivajo evtrična rjava tla na eo-
censkem flišu, ki so v naravnih razmerah primerna za listnate
gozdove. Ti so močno izkrčeni in uporabljeni v kmetijske
namene, kot so sadovnjaki in vinska trta. Okrog so distrična
rjava tla na nekarbonatnem flišu in dekalificiranem laporju,
ki so primerna zlasti za iglasti gozd. Ob reki Reki pa ležijo
evtrična, obrečna tla. Več o tem gl. *Atlas okolja: Pedološka karta*
(1 : 25.000), dostopno na: [http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/](http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso)
profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso (3. 6. 2021), in
Tla Slovenije, str. 50–53.

Pogled na terase s Prema proti zaselku Potok (foto: Aneja Rože, maj 2021).

nahaja.« Murv niso gojili.¹²² Preživljali so se tudi z govedorejo in ovčerejo, zidarstvom, strojarstvom in krznarstvom ter žagami. Le malo mož je odhajalo v oddaljene kraje sezonsko sekati drevesa.¹²³

Temu primerno so morale biti pripravljene učne snovi in urejene drevesnice ali šolski vrtovi. Zaradi izobraževanja tako otrok kot odraslih v kmetijstvu je njihovo postavljanje podpirala država. Ministrstvo za kmetijstvo je dajalo denarno podporo kmetijskim družbam, te pa so jo posredovale šolskim občinam.¹²⁴ Pri razvoju kmetijstva so imeli poseben pomen učitelji. »Saj smo vendar z malo izjemo skoraj vsi sinovi kmetijskih starišev, službujemo tudi med kmetovalci, kateri nam kruha pridelujejo, toraj bi nas moralo tako le malo sram biti, če trdimo, da nam je opravilo, katero vse stanove zemlje preživi — neznano; omikan človek, temveč učitelj — sploh ne sme reči, da mu je kmetijstvo neznana stvar«, je leta 1880 zapisal takratni premski učitelj Matija Rant, ki si je prizadeval za razvoj kmetijstva v postojnskem šolskem okraju in širše.¹²⁵ »Brez ugovora so taki vrti ali drevesnice jako koristni na dvoj-

no stran: od ene strani cepijo ljubezen do vrtnarstva v srca šolske mladine, in jo podučujejo v tem kmetijskem razdelku kmetijstva; od druge strani pa, če ima izveden in marljiv učitelj tak vrt v svoji oskrbi, koristi tudi že odraslim sosedom, ki imajo priliko, na takem vrtu tudi za-se kaj koristnega videti.«¹²⁶

Šolski vrtovi so bili za šolskim poslopjem ali pred njim. Šolski vrt naj bi obsegal štiri are. Lahko je bil tudi manjši, vendar je moral biti primerno urejen in oskrbljen.¹²⁷ Ob vzpostavitvi ustreznih pogojev za rastline je bila pomembna tudi njegova estetika. Moral je biti ob cesti ter obdan z ograjo, ki je dopuščala, da so si ga mimoidoči lahko ogledali, z drugih strani pa je bil lahko obdan z zidom¹²⁸ ali živo mejo.¹²⁹ Zemljišče šolskega vrta so morali globoko prekopati jeseni in ponovno spomladi. Nato je sledilo urejanje gredic in sadnega drevja, zasaditev grmičevja in setev. Avtor članka v *Učiteljskem tovarišu* je poudaril tudi lepoto stezic šolskega vrta. Priporočal je, da so stezi- ce med gredicami široke najmanj en meter, izkopa-

¹²² *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 83–84.

¹²³ Prav tam, str. 84.

¹²⁴ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 279, »Šolski vrti«.

¹²⁵ Rant, Vpeljava kmetijskega poduka, str. 297–298.

¹²⁶ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 279, »Šolski vrti«.

¹²⁷ *Učiteljski tovariš*, 15. 9. 1885, str. 282, »Kako se napravljajo šolski vrti«.

¹²⁸ Prav tam.

¹²⁹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 280, »Šolski vrti«.

ne vsaj 50 centimetrov globoko v teren ter utrjene z opoko ali kamni in posute s peskom.¹³⁰

Na šolskih vrtovih so priporočali gredice s cveticami, kjer so se dekleta učila o sejanju, saditvi in presajanju cvetic. Dekletom so bile namenjene tudi gredice z zelenjavo, da bi se lahko naučile o rastlinah, ki jih je morala imeti gospodinja pri roki za kuho.¹³¹ Pomembno je bilo tudi gojenje sadnega drevja, saj so se že starejši učenci učili, kako ga saditi, cepiti in negovati (*gleštati*).¹³² Če v bližini šole ni bilo gozda,¹³³ so priporočali tudi nasaditev gozdnih dreves in grmov, saj se je velikokrat izkazalo, da nekaterih vrst grmovja ni znalo več poimenovati niti starejše lokalno prebivalstvo.¹³⁴ Nadalje so priporočali zasaditev murve in trte, če je bilo podnebje ugodno, postavitev manjšega čebelnjaka in gnojne jame ter izgradnjo vodnjaka.¹³⁵ Domnevamo lahko, da so premske učence poučevali o gozdarstvu, sadjarstvu, poljedelstvu, nekoliko tudi o vinogradništvu in čebelarstvu.¹³⁶ O urejenosti premske drevesnice in šolskega vrta ne vemo ničesar. Prav tako ne vemo, katere vrste rastlin so v njem gojili.

Matija Rant je kot izvrstno učilnico na prostem videl celoten šolski okoliš. »Domači kraj se svojimi vsakovrstnimi prirodninami tam – je živ učni pripomoček; v tem krogu marljivi učitelj se svojimi učenci za kratek čas lahko nabere in napravi prirodopisno zbirko živalstva, rastlinstva in rudništva, katera mu pri teoretičnem poduku v pojasnilo dobro služi, če tudi še vsaka šola svojega vrta nima, kar je res obžalovanja vredno, so pa sosednji vrti; ravno tako polje, travniki, grmovje (gošče), pašniki, gozdi i. t. d.«¹³⁷

Zaključek

Uvedba šolske obveznosti na obravnavanem območju ni prinesla takojšnjih sprememb, marveč je bilo treba počakati še slabih petdeset let, da so prebivalci prepoznali potrebo po pismenosti in osnovni šoli, za kar je bil zaslužen zlasti premski vikar Peter Aleš. Od prizadevanj in napa posameznikov, ki so delovali v premskem šolskem okolišu, je bil odvisen tudi razvoj premske osnovne šole v 19. in v začetku 20. stoletja. Zaradi razvoja podeželja se je izobraževanje na tamkajšnjih osnovnih šolah zlasti po industrijski revoluciji usmerilo prav na kmetijstvo. Bolj kot razumevanje državnih in deželnih odlokov je bilo

šolnikom pomembno opismeniti podeželske otroke, da bodo znali brati in razumeti priporočila o kmetovanju. Za to si je prizadeval zlasti učitelj Matija Rant. Ker je bila ob teoriji pomembna tudi praksa, so ob adaptaciji šolske stavbe v drugi polovici devetdesetih let 19. stoletja, za kar je bil zaslužen zlasti župnik Nikolaj Križaj, drevesnico preuredili v šolski vrt. Ta je omogočal boljše spoznavanje kmečkih vsebin in osvajanje praktičnih znanj, ki naj bi jih nato otroci prenesli v svoje domove. Nekateri učitelji in duhovniki so se intenzivneje udeleževali na kulturnem področju. V prispevku sta izpostavljena župnik Matej Frelih in učitelj Filip Kete. Tako lahko trdimo, da so premski duhovniki in učitelji premskemu šolskemu okolišu dali več kot duhovno oskrbo in osnovno izobrazbo, saj so bili vpleteni v vsakdanjik njegovega prebivalstva in so si prizadevali za njegov napredek, ki je bil usmerjen zlasti v kmetijstvo.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica
Zbirka razglednic.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 136, Okrajno glavarstvo Postojna (1767–1918).
AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko (1823–1869).

SI PAK – Pokrajinski arhiv Koper.
KP 633, Okrajno glavarstvo Sežana

ŠAK – Škofjski arhiv Koper.
Fond Župnije Jelšane.
Fond Župnije Prem.

Tolminski muzej.
Knjižnično gradivo.

ČASOPISI

Kmetijske in rokodelske novice, 1844, 1846, 1875.
Primorski dnevnik, 1949.
Slovenski učitelj, 1900, 1902, 1905.
Učiteljski tovariš, 1871, 1880, 1882, 1885, 1895, 1898, 1899, 1905.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Aleš, Peter: Sa hišne potrebe kaj. *Kmetijske in rokodelske novice*, 20. 3. 1844, str. 47–48.
Aleš, Peter: *Zveden kmet ali Najpotrebniši nauki kmetijstva za nedeljske šole po deželi*. Trst: C.k. Primorska zaloga šolskih bukev, 1856.

¹³⁰ *Učiteljski tovariš*, 15. 9. 1885, str. 282–283, »Kako se napravljajo šolski vrti«.

¹³¹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 279, »Šolski vrti«.

¹³² *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 280, »Šolski vrti«.

¹³³ *Učiteljski tovariš*, 1. 8. 1871, str. 227, »Šolski vrt«.

¹³⁴ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 279, »Šolski vrti«.

¹³⁵ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, 279–280, »Šolski vrti«. Gl. tudi *Učiteljski tovariš*, 1. 8. 1871, str. 227, »Šolski vrt«.

¹³⁶ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 83–84.

¹³⁷ Rant, Vpeljava kmetijskega poduka, str. 298.

- Car, Pavel: *Slovenci – junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja (od 1757 do 1918)*. Ljubljana: Signum Laudis, 2017.
- Celin, Irena: »Kmalu ne bo po naših vaseh dekleta, da ne bi znalo na bukvice moliti!« Razvoj in pomen dekliškega šolstva pod Avstro-Ogrsko: primer samostanske dekliške šole de Notre Dame v Trnovem pri Ilirski Bistrici. *Zgodovina za vse* 23, 2016, št. 2, str. 40–66.
- Devetak, Robert: Razvoj osnovnega šolstva in vplivi delovanja učiteljev na gospodarski razvoj sodnega okraja Kanal v obdobju Avstro-Ogrske. *Goriški letnik* 41, 2017, str. 199–216.
- Foucault, Michel: *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC, 2010.
- Frelih (Matevž): Jurčik gre na ptuje. *Kmetijske in rokodelske novice*, 9. 9. 1846, str. 144.
- Frelih, Matej: Prigodnica Josipu Marnu. *Dom in svet* 11, 1898, št. 16, str. 483.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska: Oglejski patriarhat, Goriška nadškofija, Tržaška škofija*. Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, Nova Gorica, 2001.
- Imenik šol in učiteljev po Slovenskem*. Ljubljana: Slovensko učiteljsko društvo, 1874.
- Imenik šolskih oblastnij, šol in učiteljev po Slovenskem t. j. na slovenskem Štajerju, Kranjskem, sl. Korotanu, Primorskem in slov. Ogrskem*. Ljubljana: Slovensko učiteljsko društvo, 1874.
- Jenko, Simon: *Jeprški učitelj*. Ljubljana: Založba Rokus, 2006.
- Judson, Pieter M.: *Habsburški imperij: nova zgodovina*. Ljubljana: Sophia, 2018.
- Justin, Rajmund: Odprto pismo preblagorodnemu voditelju okrajnega glavarstva gosp. Štefanu Lapajnetu v Postojni. *Učiteljski tovariš*, 17. 2. 1905, str. 55–56.
- Kalc, Aleksej: Prispevek za zgodovino slovenskega šolstva na Tržaškem: primer šole na Katinari od ustanovitve 1791 do prvih let 19. stoletja. *Acta Histriae* 12, 2004, št. 2, str. 73–106.
- Klemenc, Janez: *Osnovalna šola Preserje v luči časa: ob 140. obletnici ustanovitve*. Preserje: OŠ Preserje, 1994.
- Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru: Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900: VI. Kranjsko*. Dunaj: C. Kr. Centralna statistična komisija, 1906.
- Milharčič Hladnik, Mirjam: *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Mušič, Janez: *Dragotin Kette*. Ljubljana: Mladika, 1993.
- Nerat, Miha: *Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1887. S popolnim šematizmom šolsk. oblastnij, učiteljskih, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slo. delu Koroškega po stanju v začetku šolskega leta 1886/7*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1886.
- Nerat, Miha: *Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1888. S popolnim šematizmom šolsk. oblastnij, učiteljskih, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slo. delu Koroškega po stanju v začetku šolskega leta 1887/88*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1887.
- Nerat, Miha: *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1889. S popolnim šematizmom šolsk. oblastnij, učiteljskih, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slo. delu Koroškega po stanju v začetku šolskega leta 1888/89*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1888.
- Nerat, Miha: *Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1892. S popolnim imenikom šolsk. oblastnij, učiteljskih, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slo. delu Koroškega po stanju v začetku šolskega leta 1891/92*. Celje: Dragotin Hribar, 1891.
- Nerat, Miha: *Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1897. S popolnim imenikom šolsk. oblastnij, učiteljskih, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slo. delu Koroškega po stanju v začetku šolskega leta 1896–97*. Gorica: Goriška tiskarna, 1896.
- Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009.
- Orts-Repertorium des Herzogthums Krain. Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869 bearbeitet von der k. k. statistischen Centralcommission = Imenik krajev vojvodine Kranjske. Sestavljen na podlagi ljudskega številskega od 31. decembra l. 1869 po c. kr. statistični centralni komisiji*. Ljubljana: Ign. v. Kleinmayr und Fed. Bamberg, 1874.
- Pavlič, Slavica: Ustanovno pismo trnovske šole. *Kronika* 14, 1996, št. 1, str. 25–28.
- Personalstatus der mit 1. Jänner 1918 an den öffentlichen allgemeinen Volksschulen in Krain definitive angestellten Lehrpersonen 1918*. S. l., 1918.
- Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis*. Postojna: R. Šeber, 1889.
- Rant, Gvido: Vpeljava kmetijskega poduka v ljudske šole Postojnskega šolskega okraja. *Učiteljski tovariš*, 1. 10. 1880, str. 297–298.
- Rant, Gvido: Ženska ročna dela na ljudskih šolah. *Učiteljski tovariš*, 1. 12. 1882, str. 355–357.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Notranjska. Porečje Reke z Brkini*. Ljubljana: Viharnik, 2007.
- Sapač, Igor: Srednjeveška gradbena zgodovina gradu Prem. *Acta Histriae* 27, 2019, št. 3, str. 439–476.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Sieder, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis: ZRC, 1998.
- Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Special*

- Orts-Repertorium von Krein = Specijalni repertorij krajev na Kranjskem: Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890: Herausgegeben von der K.K. Statistischen central-Commission = na svetlo dala C. Kr. Centralna statistična komisija. Dunaj: Alfred Hölder, 1894.*
- Special-Orts-Repertorium von Krain Herausgegeben von der K. K. statistischen Central-Commission = Obsiren imenik krajev na Kranjskem na svetlo dan po C. Kr. statistični centralni komisiji. Dunaj: A. Hölder, 1884.*
- Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder: Spezialortsrepertorium von Krain Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910: Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission. Dunaj, Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1919.*
- Tla Slovenije s pedološko karto v merilu 1:250000 = Soils of Slovenia with soil map 1:250000. Luxembourg: Evropska komisija, Skupni raziskovalni center (JRC) = European Commission Joint Research Centre (JRC): Publications Office of the European Union, 2015.*
- Valenčič, Rafko: Cerkevna ureditev skozi stoletja. *Občina Ilirska Bistrica: monografija* (ur. Ivan Šimčič). Ilirska Bistrica: Občina Ilirska Bistrica, 2011, str. 58–65.
- Zajc Cizelj, Ivanka: Šolski sveti in šolski odbori v letih 1869–1941. *Arhivi* 17, 1994, št. 1/2, str. 69–73.
- SPLETNI VIRI**
- Andrejka, Rudolf: Rant, Matija (1844–1917). Slovenski biografski leksikon:*
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485782/>.
- Brecelj, Marijan in Klinec, Rudolf: Aleš, Peter (1786–1868). Primorski slovenski biografski leksikon:*
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>.
- Čeligoj, Vojko: Kettejev dom na Premu. Portal Kamra:*
<https://www.kamra.si/album-slovenije/item/kettejev-dom-na-premu-1965.html>.
- Gabrič, Aleš: Sledi šolskega razvoja na Slovenskem. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009:*
<https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-016-4.pdf>.
- Granda, Stane: Aleš, Peter (1786–1868). Novi Slovenski biografski leksikon:*
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>.
- Ksaver Lukman, Franc: Frelj, Matej (1828–1892). Slovenski biografski leksikon:*
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi192525/>.
- Ksaver Lukman, Franc: Rant, Gvido (1880–1956). Slovenski biografski leksikon:*
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485553/>.
- Pedološka karta (1:25.000). Atlas okolja:* http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso.

S U M M A R Y

School hullabaloo in Prem. Primary School Prem from its founding to the early twentieth century

The article discusses the history of Primary School Prem from its founding to the early twentieth century. The aim is to present the history of the school as well as how the establishment of the education system and the work performed by teachers and priests affected the economic development of the Prem school district in the period concerned.

The first foundation stone for founding the school was laid with the introduction of compulsory education in 1774, the results of which were not felt immediately in the present-day area of the Municipality of Ilirska Bistrica but only forty years later. The establishment of so-called trivial schools in the countryside was owed to individuals who recognized the need for providing the rural population with primary education. The first trivial school in the area of what is now the Municipality of Ilirska Bistrica was founded in Trnovo (now part of Ilirska Bistrica) in 1814, followed by the trivial school in Prem in 1826. Its establishment was an ardent objective of Peter Aleš, the then vicar of Prem. In addition to providing pastoral care, he was a prominent agricultural theoretician, which earned him the Order of Franz Josef I. During his service in Prem, Aleš also founded a tree nursery. For lack of historical sources, little is known about the first years of Prem's primary school. What leaves no doubt is that it had since the beginning operated within the building of the local vicariate. Receiving a high number of pupils from the villages of Prem, Smrje, Kilovče, Čelje, Janežovo Brdo, and Bitnje, the school was most likely expanded and converted into a two-classroom building in 1895. The Imperial Primary Education Act of

1869 led to improvements in the proficiency of both teachers and pupils. What is more, agriculture being the primary source of livelihood for the inhabitants of the then Prem school district, teachers were also required to adapt the instruction process accordingly. The most noteworthy teacher was Matija Rant, another important agricultural theoretician alongside Peter Aleš. The adaptation of the school building also included rearranging the tree nursery into a school garden as a much more appropriate setting for transmitting agricultural knowledge, which pupils were to share with their families and present it as exemplary

to passers-by. Teachers and priests from Prem also significantly contributed to cultural life, especially Filip Kete, an organ player at St. Helen Church in Prem, and the parish priest Matej Frelih, a professional poet and avid writer. St. Helen Church was consecrated in his days. Given the above, it seems safe to conclude that, by engaging in the daily life of the local community and endeavouring for its primarily agricultural progress, the teachers and priests of Prem provided the school district with much more than basic education and spiritual care.